

Radosława Rodasik, Aleksandra Skórzak

Nowe metody archiwizacji materiałów dialektologicznych jako forma ochrony dziedzictwa językowego

Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 18, 168-184

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KULTURA BEZPIECZEŃSTWA
NAUKA – PRAKTYKA – REFLEKSJE
Nr 18, 2015 (168–184)

NOWE METODY ARCHIWIZACJI
MATERIAŁÓW DIALEKTOLOGICZNYCH
JAKO FORMA OCHRONY
DZIEDZICTWA JĘZYKOWEGO

NEW METHODS FOR ARCHIVING
DIALECTOLOGICAL MATERIAL
AS A FORM OF PROTECTION
OF HERITAGE LANGUAGE

ALEKSANDRA SKÓRZAK
RADOSŁAWA RODASIK
Uniwersytet Jagielloński

ABSTRACT

Dialectology, like other humanities looking for new testing methods and modern techniques and tools to better understand the changes taking place in the language, and to preserve the existing materials, which are often impossible to reproduce. This article focuses on past successes Polish dialectology and presents new methods that can be used for researches. In addition, it presents a plan for a database that is created within the project dialectological record library of the Faculty of Polish Studies at the Jagiellonian University .

KEYWORDS: dialectology, database, record library

ABSTRAKT

Dialektologia, podobnie jak inne nauki humanistyczne poszukuje nowych metod badawczych oraz nowoczesnych technik i narzędzi do lepszego zrozumienia zmian zachodzących w języku, a także do zachowania istniejących już materiałów, które często są niemożliwe do odtworzenia. Niniejszy artykuł skupia się na dotychczasowych osiągnięciach polskiej dialektologii oraz przedstawia nowe metody, które mogą być wykorzystywane do badań. Ponadto przedstawia plan bazy danych, która powstaje w ramach projektu *Dialektologiczna fonoteka Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego*.

SŁOWA KLUCZOWE: dialektologia, baza danych, fonoteka'

**TRADYCJA BADAŃ DIALEKTOLOGICZNYCH I OPRACOWYWANIA
ZBIORÓW MATERIAŁÓW**

Badania dialektologiczne są prowadzone w Polsce od połowy XIX wieku. Pierwsze zbiory pieśni, opowieści i zwyczajów ludowych zostały zebrane i opisane przez Oskara Kolberga (1814 – 1890). W związku z tym w pierwszej kolejności dialektologia związana była z etnologią oraz ludoznawstwem, a jednymi z pierwszych badaczy języka gwarowego byli: Jan Karłowicz (*Słownik gwar polskich*, który liczy 6 tomów), Jan Baudouin de Courtenay (*O drewnie-polskom jazykie do XIV go stoletija*, 1870), Lucjan Malinowski (*Beiträge zur slavischen Dialektologie. I. Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien*, 1873), Aleksander Brückner (*Z przeszłości gwar polskich*, 1892). W poniższym rozdziale omówię część materiałów dialektologicznych, które wyraźnie wpłynęły na rozwój dziedziny.

Tradycja zbierania i opracowywania tekstów ludowych, a przede wszystkim baśni, legend, bajek i opowieści sięga XIX w. Wśród tych prac możemy wyróżnić, jak już wcześniej zostało wspomniane, zbiory Oskara Kolberga, Lucjana Malinowskiego, Wincentego Pola, Lucjana Lompy. Teksty ludowe zbierane i zapisywane przez wymienionych badaczy stanowią ważne źródło wiedzy etnologicznej, jednak ich zapis, mający być uproszczeniem dla czytelnika jest problematyczny dla językoznawców i dialektologów. Największe zbiory tekstów gwarowych pochodzą z terenu Podhala, najpopularniejsze z nich to: *Bajki według opowiadań Jana Sabaly Krzeptowskiego z Kościeliska* Bronisława Dembowskiego (1892), *Sabała. Portret, życiorys, bajki, powiastki, piosnki, melodie* Andrzeja Stopki Nazimka (1897) czy *Gawędy ze skalnego Podgala* Włodzimierza Wnuka. Ponad-

to warto wymienić także te utwory literackie, które nie tylko mają wysoką wartość etnograficzną, ale ich stylizacje gwarowe wskazują na pewne tendencje językowe, m.in. twórczość Seweryna Goszczyńskiego *Dzienni podróży do Tatrów*. Nieocenionym źródłem jest monografia Jana Świątka *Lud nadrabski od Gdowa po Bochnię. Obraz etnograficzny* (1893), w której znajduje się m.in. blisko 555 pieśni ludowych i 81 opowieści. Ważną rolę odegrały również czasopisma ludoznawcze i folklorystyczne, przede wszystkim *Wisła* (1887 - 1905 i 1916 - 1917), *Orli lot* (1920 - 1950) czy ukazujący się od 1895 r. do dzisiaj *Lud*. Co prawda powyższe publikacje mają przede wszystkim walor poznawczy, a nie językowy jednak stanowią ważne źródło i tło dla badań dialektologicznych.

Gdy od dwudziestolecia międzywojennego rozpoczęto badania dialektologiczne zmieniły się także sposoby gromadzenia, przechowywania i opracowywania materiałów. Z jednej strony tworzono mapy dialektograficzne, z drugiej zaś opracowywano ankiety i fiszki z zapisanymi izoleksami. Od lat 50. ubiegłego wieku rozpoczęto nagrywanie wywiadów z autochtonami, co umożliwiło lepsze odtwarzanie i przepisywanie materiałów gwarowych. W kolejnym podrozdziale zostanie dokonany przegląd najważniejszych atlasów, słowników i zbiorów tekstów gwarowych¹.

GWAROWE ATLASY I SŁOWNIKI

Do najważniejszych atlasów gwarowych należą te, które obejmują cały obszar dialektalny Polski. Są to dwie prace: *Mały Atlas Gwar Polskich* oraz 4 tomy *Atlas Gwar Polskich*.

Pierwszy z nich powstawał od 1957 r. pod kierunkiem K. Nitscha, a następnie Mieczysława Karasia. Jest to szeroko rozbudowana mapa z cechami leksykalnymi, fonetycznymi i morfologicznymi. Przedstawia stan gwar z lat 1930 - 1955 i zawiera 601 map 116 miejscowości. Każdy tom MGP składa się z dwóch części, pierwszej, w której są mapy językowe oraz mapy pomocnicze (siatka punktów i szkic podziałów terytorialnych Polski w XIV - XVI w.) w drugiej części znajdują się wykazy eksploratorów, informatorów i miejscowości, a także komentarze do map. W Atlasie znajdują się najważniejsze leksemy związane z kulturą materialną wsi, które zostały naniesione na mapy w taki sposób, aby dokładnie przedstawić terenowy zasięg zjawisk językowych.

1 Wykaz przygotowany za H. Karaś: dialektologiauw.edu.pl

Atlas Gwar Polskich Karola Dejny składa się z 4 tomów, są to: I Małopolska, II Mazowsze, III Śląsk, IV Wielkopolska. Kaszuby. *Atlas* przedstawia 660 punktów, na które naniesiono odpowiedzi z 220 pytań kwestionariusza, jest to materiał dokumentujący obecny stan gwar polskich i zestawienie danych z materiałami dawniej notowanymi w punktach atlasowych. Zamieszczone w *Atlasie* mapy ukazują głównie problemy fonetyczne – ponad 100 i morfologiczne – ok. 40, zaledwie 15 map prezentuje zjawiska leksykalne, są to mapy, które ukazują zasięgi wybranych wyrazów w określonych znaczeniach. W pracy przygotowanej pod red. Dejny przedstawiono tendencje rozwojowe, które prowadzą do wyrazistych innowacji dialektalnych. Cecha gwarowa jest zaznaczana poprzez zaczerwienie kółka lub jego części. Używa się także innych znaków, które oznaczają: kontynuanty (obrzeża znaku są kreskowane) oraz formy oboczne. Zróżnicowanie znakowania map pozwala dostrzec różnice w mowie pokoleń. W zależności od wieku informatorów formy są oznaczane w różny sposób. Co więcej, zdaniem autorów, jest to sposób na przedstawienie kierunku zmian w mapowanych cechach gwarowych.

Kolejny atlasem jest *Atlas polskich innowacji dialektalnych* Dejny (1981), którego celem jest syntetyczne ujęcie najważniejszych procesów różnokierunkowego rozwoju polszczyzny. Publikacja zawiera 100 czarno-białych map, które schematycznie ukazują zasięgi zjawisk fonetycznych i morfologicznych. Podstawą materiałową atlasu były dostępne wówczas opracowania dialektologiczne.

Wśród kilku atlasów poszczególnych dialektów i dużych części dialektów brakuje całościowego regionalnego atlasu małopolskiego. Jedynym tego typu opracowaniem jest *Atlas językowy województwa małopolskiego* Dejny (t. 1-7, 1962 – 1968). Istnieją natomiast atlasy językowe dotyczące:

1. Mazowsza – *Atlas gwar mazowieckich* (10 t., 1971 o 1990), t. 1. przygotowany przez H. Horodyńską - Gadkowską, A. Strzyżewską – Zarembe, t. 2 – 10 opracowany przez A. Kowalską, A. Strzyżewską – Zarembe. Atlas zawiera 500 czarno-białych map, z czego 462 to mapy leksykalne a 38 poświęconych jest problemom fonetycznym i wyjątkowo morfologicznym. Mapy pogrupowane są tematycznie. Badania objęły swoim zasięgiem obszar Mazowsza historycznego w jego granicach z XVI w., choć siatka punktów ściśle nie porywa się z tymi granicami. W *Atlasie* znajdują się również informacje etnograficzne i materiały porównawcze.

2. Wielkopolski – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (6 t., 1979 – 1991), którego redaktorem był Z. Sobierajski i J. Burszta. Praca zawiera 109 punktów na mapie i jest wynikiem współpracy dialektologów i etnografów, którzy przebadali tereny historycznej Wielkopolski (XIV – XVIII w.) oraz tereny kujawskie i sieradzkie. 6 tomów poświęcony jest zarówno kulturze materialnej, jak i duchowej – ostatni tom *Lecznictwo ludowe – magia* (2001).
3. Śląska – *Atlas językowy Śląska* A. Zaręby (7 t., 1969 – 1989).
4. Kaszubszczyzny – *Atlas językowy Kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (15 t., 1964 – 1978) opracowany w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem Z. Stiebera i H. Popowskiej – Taborskiej.
5. Lubelszczyzny – *Słownik gwar Lubelszczyzny* (t. 1, 2012, t. 2, 2014) opracowywany pod red. H. Pelcowej.

Wśród atlasów mniejszych grup gwarowych można wymienić takie prace, jak:

1. *Atlas gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji* Z. Sobierajskiego (t. I – IV, 1966 – 1978) obejmuje materiał ze Spiszu Polskiego oraz Słowackiego. Praca składa się z czterech zeszytów ukazujących różnicowanie leksykalne lub morfologiczne omawianego terenu. Każdy z zeszytów zawiera po ok. 100 map z szczegółowymi komentarzami. Ponadto w każdym zeszycie znajdują się informacje o związkach Spisza z Podhalem i ziemią Sadecką.

2. *Polsko – laskie pogranicze językowe na terenie Polski* K. Dejny (1951)

Wśród słowników gwarowych możemy wyróżnić te, które gromadzą słownictwo większej grupy dialektalnej oraz słowniki pojedynczej gwary czy miejscowości. Mogą być alfabetycznym zbiorem leksemów, ale także istnieją słowniki, w których układ podporządkowany jest podziałowi na różne kategorie. Pierwsze większe słowniki to: *Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego* Stefana Ramuła (1893), *Słownik gwary podhalańskiej* Bronisława Dembowskiego (1894), a także wspomniany już wcześniej *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza. W pierwszej połowie XX wieku powstały również takie słowniki, jak:

1. *Słownik gwar słowińskich* F. Lorentza *Slovinzsisches Worterbuch* (1908 – 1912)
2. *Narzecze wsi Borki Nizińskie* Edwarda Klicza (1919)
3. *Dialekt księstwa Łowickiego* Haliny Świdorskiej (Konecznej) (1929)
4. *Gwara ślemieńska. I Słownik* Stefana Ramuła (1930)

5. *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce* Adama Tomaszewskiego (1930)

6. *Dialekt sułkowski i Narzecze boborowskie* F. Stauera (1937)

Po II wojnie światowej ukazało się wiele słowników o różnym zasięgu i objętości. Wśród nich są m.in. słowniki dyferencyjne:

1. *Słownictwo Niepołomic* (1954), *Słownik Starych Siołkowic w powiecie opolskim* (1960) Alfreda Zaręby

2. *Słownictwo okolic Kramska na tle kultury ludowej* (1960) Piotra Bąka

3. *Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim* (1973) Feliksa Pluty

4. *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)* (2001) Józefy Kobylińskiej

Wśród pełnych słowników można wymienić:

1. *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* Mariana Kucały (1957)

2. *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim* Mieczysława Szymczaka (cz. 1 – 8, 1962 – 1973)

3. *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty (t. 1 – 3, 1980 – 1985)

4. *Słownik chełmińsko – dobrzyński* J. Maciejewskiego ((1969)

5. *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kąsia (2003)

Nowy Słownik Gwar Polskich powstaje w Krakowie nieprzerwanie od 1979 r. w pracowni Zakładu Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie. Zasięg terytorialny słownika obejmuje całe dostępne słownictwo gwarowe Polski, sięgając poza granice administracyjne kraju. Obecnie ukazał się t. 8 *Słownika*. W 2010 r. ukazał się natomiast *Mały Słownik Gwar Polskich* Jadwigi Wronicz.

MONOGRAFIE

Istotnym rodzajem publikacji dialektologicznych są monografie, które zawierają opisy dialektów oraz gwar ludowych. Najogólniej można je podzielić na:

I. Monografie opisujące systemy językowe gwar pełne lub wybrane podsystemy:

a) *Dialekt głogówecki* Feliksa Pluty (t. 1 – 2, 1963 – 1964)

b) *Gwary chazackie w powiecie rawickim* Henryka Nowaka (1970)

c) *Gwary zachodniej Wielkopolski* Moniki Gruchmanowej (1970)

d) *Gwara podegrodzka* Eugeniusza Pawłowskiego (1955)

e) *System fonologiczny polskich gwar spiskich* Franciszka Sowy (1990)

II. Monografie tematyczne:

a) *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego* Władysława Kupiszewskiego (1969)

b) *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim* Barbary Falińskiej (t. 14, 1974 – 1984)

III. Monografie cech gwarowych:

a) *Mazowieckie dyspalatalizacje spółgłosek wargowych miękkich* Antoniego Furdali (1955)

b) *Małopolskie gwary jednonosówkowe* Jerzego Reichana (cz. 1, 2, 1980)

c) *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)* Józefa Kaśia (1994)

WYBORY TEKSTÓW

Na koniec należy wspomnieć o jeszcze dwóch rodzajach publikacji dialektologicznych, mianowicie o zbiorach tekstów gwarowych oraz o podręcznikach dialektologii. Pierwsze to zapisy wypowiedzi autochtonów, które zależnie od pisowni ukazują bardziej lub mniej dokładnie zjawiska komunikacji gwarowej. Dla celów naukowych używa się szczegółowej transkrypcji fonetycznej. Pierwsze teksty gwarowe opublikował Nitsch w 1929 r (wydanie powiększone wydano w 1960 pt.: *Wybór polskich tekstów gwarowych*). Ponadto m.in. wydano teksty gwarowe zebrane i transkrybowane przez Alfreda Zarębę *Śląskie teksty gwarowe*, M. Karasia *Orawskie teksty gwarowe*, Józefa Bubaka *Teksty gwarowe ze wsi Ząb w powiecie nowotarskim*, Jerzego Bartmińskiego *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny*, Zenona Sobierajskiego *Teksty gwarowe z północnej Małopolski*. Do rzadkości należą publikacje fonograficzne tekstów gwarowych, najczęściej są one transkrybowane. Większość tekstów gwarowych to teksty autorskie, w których do rzadkości należą dialogi, a to właśnie rozmowa jest podstawą systemu gwarowego.

Jeśli natomiast chodzi o podręczniki dialektologiczne, to należy wymienić przede wszystkim popularyzatorską *Mowę ludu polskiego* Nitscha (1911), *Zarys dialektologii polskiej* Stanisława Urbańczyka (1953), *Dialekty polskie* Dejny (1973), *Podstawowe wiadomości z dialektologii polskiej z ćwiczeniami* Barbary Bartnickiej – Dąbkowskiej (1965) oraz nowe: *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty socjolingwistyczne i etnolingwistyczne* Aldony Skudrzyk oraz Elżbiety Rudnickiej – Firy (2010).

Jak wynika z powyższego zestawienia polska dialektologia pod względem opracowań, atlasów czy słowników jest na bardzo wysokim poziomie. Wy-

mienione tytuły to zaledwie niewielka część znacznej bibliografii zagadnienia. Na koniec należałoby również wspomnieć o zbiorach nagrań: w ośrodku poznańskim czy zbierane od października 2014 r. nagrania w Krakowie.

Należy również wymienić najważniejsze słowniki gwarowe obejmujące swoim zasięgiem dialekt małopolski. Praktycznie każda gwara i region posiada jedno lub więcej opracowań słownikowych.

1. Gwara orawska:

- a) *Słownika gwary orawskiej* Kąsia
- b) słownik amatorski Franciszka Fitaka.

2. Spisz:

- a) Wojciech Janczy *Gwara Sromowiec Wyżnych*
- b) Franciszek Fitak *Słownik gwary spiskiej*,
- c) *Słownik spiskich wyrazów gwaowych* opracowany pod redakcją Moniki Milaniak oraz Edyty Widy.

3. Podhale:

- a) Sławomir Goszczyński, *Słowniczek języka Podhalan*
- b) Adam A. Kryński *Gwara zakopiańska. Studium dialektologiczne*
- c) Władysław Kosiński *Przyczynek do gwary zakopiańskiej*
- d) Jan Biela, *Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą*
- e) Jan Złóża, *Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chochotowa*
- f) Bronisław Dembowski, *Słownik gwary podhalskiej*
- g) *Słowniki podhalańskie* Józefa Kantora (ps. Halny)
- h) Wanda HERNICZEK-MOROZOWA, *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*
- i) Henryk Jost *Słownik gwarowych wyrazów technicznych z terenu polskiego Podtatrza*
- j) Zofia Radwańska-Paryska *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i terenu Podtatrza*
- k) Stanisław A. Hodorowicz *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*
- l) Tadeusz Bukowski-Grosek *Słownik gwary Skalnego Podhala górali z Kościyliska*
- m) Jan Gutt-Mostowy, *Mały słownik podhalański – wybór góralskich wyrazów gwarowych*, wyd. III (2002)
- n) Jan Gutt-Mostowy, *Highlander Polish-English / English-Highlander Polish Dictionary*, New York 1995.
- o) Roman Drzeżdżon, Grzegorz J. Schramke, Józef Kaś, *Słowniczek polsko-kaszubsko-góralski*

- p) Franciszek Łojas *Kośla, Rodowe dziedzictwo*
- q) *Słownik gwary Zakopanego i okolic Juliusza Zborowskiego* opr. i uzup. pod kierunkiem Joanny Okoniowej
4. Żywiecczyzna:
- Spostrzeżenia nad właściwościami językowymi w mowie Górali Bieskidowych z dodatkiem słowniczka wyrazów góralskich* Izzydora Kopernickiego,
 - Spis wyrazów ludowych z okolicy Żywca* Leona Rzeszowskiego, *Gwara ślemieńska I.*
 - Słownik* Stefana Rymuła oraz najnowszy
 - Słownik gwary górali żywieckich* Jana Karola Nowaka.
5. Sądecczyzna oraz środkowo-zachodnie Pogórze:
- Karol Mátyás, *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza,*
 - an Biela, *Gwara zebrzydowska. Studium dialektologiczne,*
 - Władysław Kosiński *Słownik okolicy Czchowa oraz Niektóre właściwości mowy pisarzowickiej,*
 - Marian Kucala *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich,*
 - Ambroży Głowiński *Prowincjonalizmy, powiatowszczyzny, sposoby mówienia Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego.*
6. Pogórze wschodnie (dawnej ziemi bieckiej):
- Roman Zawiliński *Gwara brzezińska w pow. ropczyckim,*
 - Ryszard Kobaka *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej używanych.*
7. Gwary Krakowskie, które według Stanisława Urbańczyka funkcjonują na obszarze między Krakowem, Częstochową a Katowicami są opracowywane od połowy XIX wieku.
- Właściwości mowy krakowskiego ludu* Oskara Kolberga.
 - Słowniczek prowincjonalizmów z okolic Krakowa, Bochni i Wadowic* Władysława Kosińskiego (1877 r.)
 - Stanisława Dobrzyckiego *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (pow. podgórski),*
 - Michała Kapuścińskiego *Słowniczek gwary ludu krakowskiego z okolicy Czernichowa,*
 - Witolda Prackiego *Przyczynek do słownictwa ludowego z okolic Krakowa,*

- f) Włodzimierza Tetmajera *Słownik bronowski*, Jana Magiery *Słownik sułkowicki*,
 - g) Piotra Jaworka *Gwary na południe od Chrzanowa*,
 - h) Józefa Ziemyby *Słownik prowincjonalizmów powiatu będzińskiego (gub. piotrkowska)*,
 - i) *Słownik gwary wsi Wola Radziszowska* pod redakcją Haliny Buchowskiej, Renaty Bysiny, Witolda Grabca, Małgorzaty Kluski,
 - j) Alfreda Zaręby *Słownictwo Niepołomic*.
8. Lubelszczyzna wschodnia oraz zachodnia:
- a) Hieronima Łopacińskiego z 1893 r. pt.: *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego i innych okolic Królestwa Polskiego)*.
 - b) Halina Pelcowa *Słownik gwar Lubelszczyzny* (tom 1 i 2)
9. Krakowiacy wschodni:
- a) Błażej Pawłowicz, *Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa*
 - b) Jan Witek, *Słowniczek gwary śmigienieńskiej (okolice Tarnowa)*
 - c) Romuald Gondek, *Słownictwo Radgoszczy*
10. Kielecki:
- a) Ks. Władysław Siarkowski, *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc*
 - b) Ks. Władysław Siarkowski, *Słowniczek gwary ludowej z okolic Pińczowa*
 - c) Jan Łoś, *Gwara opoczyńska. Studium dialektologiczne*
 - d) Zygmunt Wasilewski, *Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jaksicach*
 - e) Waław J. Jaskłowski, *Wieś Mnichów w powiecie jędrzejowskim*
 - f) Karol Dejna, *Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego*
 - g) Stanisław Cygan, *Słowniczek [gwary świętokrzyskiej]*
 - h) Maciej Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*
11. Gwary Przemyskie i Pogranicza wschodniego młodszego (część południowa):
- a) Aleksander Saloni, *Lud wiejski w okolicy Przeworska*
 - b) Aleksander Saloni, *Lud rzeszowski*
 - c) Leon Magierowski, *Słowniczek gwary ludowej ziemi sanockiej*

12. Lasowiacy:

a) Oskar Kolberg, *Słowniczek [w] Sandomierskie*b) Szymon Matusiak *Gwara lasowska w okolicy Tarnobrzega. Studium dialektologiczne*c) Gustaw Blatt, *Gwara ludowa we wsi Pysznicza w powiecie niskim*

12. Pogranicze Mazowsza: brak odrębnych słowników gwarowych.

13. Sieradzkie:

a) Karol Dejna, *Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego*

14. Łęczyckie:

a) Mieczysław Szymczak, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*

STAN BADAŃ

Dialektologia polska jest dziedziną językoznawstwa, która ma ponad stuletnią tradycję. Liczne prace naukowe, które zostały napisane przez ten czas poruszały problematykę dialektów, gwar oraz języka mieszkańców wsi. Niniejszy przegląd prac dotyczyć będzie w większym stopniu kwestii nowych metod badawczych aniżeli dokonanych już podziałów dialektologicznych. Niemniej należy wymienić podstawowe pozycje bibliograficzne, które konieczne są do zrozumienia kontekstu omawianego zagadnienia, a przede wszystkim te, które dotyczyć będą dialektu małopolskiego. Pierwsze prace dialektologiczne wiązały się ściśle z ludoznawstwem i folklorem, i powstawały od połowy XIX wieku. Klasyczną definicję dialektologii jako nauki podał Kazimierz Nitsch w *Dialektach języka polskiego* (Nitsch 1957). Jednak autorem pierwszego słownika gwar polskich, do dziś zresztą uznanego za ważne źródło, jest Jan Karłowicz, który w latach 1900 – 1911 wydał sześciotomowy *Słownik gwar polskich*. Natomiast pierwsze wydanie *Mowy ludu polskiego* Nitscha zostało wydane w 1901 r. Od tego czasu można mówić o narodzinach polskiej dialektologii.

Od 1945 r. badania dialektologiczne są prowadzone we wszystkich ośrodkach naukowych w Polsce. Powstają w tym czasie najważniejsze opracowania gwarowe, m.in. Stanisława Urbańczyka (1955) oraz Karola Dejny (1973). Współcześnie najważniejszym zadaniem dialektologii, a przede wszystkim pokrewnych dziedzin – socjolingwistyki oraz etnolingwistyki, jest badanie zmian społeczno – kulturowych, które zachodzą w języku mieszkańców wsi. Stąd ważna wydaje się być publikacja przygotowana pod red. Macieja Mą-

czyńskiego i Ewy Horyń *Język w środowisku wiejskim. W 110. rocznicę urodzin Profesora Eugeniusza Pawłowskiego* (2014).

Jednym z ważnych zadań stojących przed dialektologią jest zachowanie istniejących już materiałów, przede wszystkim nagrań audio. Obecnie trwają prace nad digitalizacją nagrań na Wydziale Polonistyki UJ, a także rozwijana jest strona dialektologia.uw.pl pod red. Haliny Karaś. Powyższe działalności mają charakter nie tylko popularnonaukowy czy dydaktyczny, ale mogą stać się ważną bazą danych dla naukowców z całego kraju.

Najważniejsze prace dialektologiczne potrzebne do przygotowania korpusów gwar czy bazy danych nagrań audio to głównie atlasy gwarowe, monografie, teksty gwarowe oraz podręczniki. Wśród nich należy wymienić *Mały atlas gwar polskich* realizowany pod kierunkiem, najpierw K. Nitscha, a następnie Mieczysława Karasia (tomy 1 – 13 1957, 1970). Atlas zawiera 601 map, które dotyczą zagadnień leksykalnych, fonetycznych, słowotwórczych i fleksyjnych. Kolejny atlas został przygotowany przez K. Dejną: *Atlas gwar polskich* liczy cztery tomy (I – Małopolska, II – Mazowsze, III – Śląsk, IV – Wielkopolska. Kaszuby). Dla niniejszej pracy najważniejsze jednak są opracowania dialektu Małopolskiego, na przykładzie którego zostanie przedstawiony projekt bazy nagrań audio wywiadów dialektologicznych przeprowadzanych od lat 60-tych XX w.

W związku z powyższym pomocne okazały się prace Józefa Kąsia (1988, 1994), Jerzego Reichana (1980), Renaty Kucharzyk, Bogusława Dunaja oraz Mieczysława Karasia (1965).

W kwestii stworzenia internetowej bazy danych nieocenione okazały się być teksty Haliny Pelcowej *Dialektologia wobec wyzwań XXI wieku*, Alojzego Zdaniukiewicza *O różnym stopniu uściślenia i adekwatności zapisu fonetycznego stosowanego w badaniach dialektologicznych* oraz H. Karaś *O planowanym Korpusie Gwar Polskich*.

Istotne dla projektu i samej pracy były konsultacje z prawnikami z dziedziny praw autorskich, szczególnie przy omawianiu udostępniania materiałów.

Jak wynika z powyższego przeglądu, temat nowych metod archiwizacji i digitalizacji wykorzystywanych w dialektologii opiera się przede wszystkim na kanonicznych pracach naukowych, a sam proces tworzenia bazy danych z nagraniami zostanie przedstawiony na zasadzie opisu uzyskanych materiałów oraz konsultacji z językoznawcami, prawnikami informatykami i programistami.

CELE I METODY PRACY

Dialektologia, podobnie jak inne nauki humanistyczne poszukuje nowych metod badawczych oraz nowoczesnych technik i narzędzi do lepszego zrozumienia zmian zachodzących w języku, a także do zachowania istniejących już materiałów, które często są niemożliwe do odtworzenia. Niniejszy artykuł skupia się na dotychczasowych osiągnięciach polskiej dialektologii oraz przedstawia nowe metody, które mogą być wykorzystywane do badań. Ponadto przedstawia plan bazy danych, która powstaje w ramach projektu pn. *Dialektologiczna fonoteka Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego* realizowanego w ramach Diamentowego Grantu finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Przedstawione zostaną metody archiwizacji i digitalizacji nagrań audio, możliwości odtworzenia wywiadów dialektologicznych, które były przeprowadzane od lat 60-tych XX wieku do dzisiaj oraz ich standaryzacji. Opis bazy danych będzie dotyczył znaczącej części z blisko 2 tysięcy godzin nagrań, które zostały udostępnione przez dialektologów z Uniwersytetu Jagiellońskiego.

NOWE METODY ARCHIWIZACJI MATERIAŁÓW DIALEKTOLOGICZNYCH

Polskie badania dialektologiczne mają bogatą bibliografię oraz mogą się poszczycić dorobkiem w zakresie kartografii oraz leksykografii. Jednak brakuje dokonań w zakresie udostępniania materiałów dialektologicznych przy wykorzystaniu najnowocześniejszych technik. Nie ma publikacji fonograficznych ani internetowych, które zawierałyby wywiady, nagrania czy transkrypcje tekstów gwarowych. Do wyjątku należą dostępne nagrania w wersji dźwiękowej, które zostały opracowane pod red. Zenona Sobierajskiego w Pracowni Fonograficznej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i opublikowane pt.: *Polskie teksty gwarowe z ilustracją dźwiękową* (1961), zaś w 1991 r. wydano kasetę magnetofonową *Dialekty polskie i folklor z różnych regionów*.

Co więcej, polskie materiały gwarowe nie są udostępniane w korpusie języka polskiego², tak jak dzieje się np. w Rosji, gdzie Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego zawiera podzbiór dialektalny (ponad 144 tys. segmentów). Halina Karaś pisze wprost, że w związku z możliwościami jakie daje nam Internet powinniśmy skupić się na publikacji tych materiałów (Karaś

² Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl>

2012: 180). Badaczka postuluje utworzenie korpusu gwar polskich i uważa, że jest to obecnie najpilniejsze zadanie dialektologii polskiej w zakresie dokumentacji i udostępniania wyników badań. Wśród zagadnień, którymi należy się zająć należy przede wszystkim udostępnienie obszernego wyboru polskich tekstów gwarowych w wersji dźwiękowej oraz realizacja dźwiękowej (akustycznej) bazy danych gwar polskich, która mogłaby być cennym uzupełnieniem bazy danych mowy polskiej.

Cele, które nakreśla Karaś w znacznej części pokrywają się z ideą powstającej Dialektologicznej Fonoteki Wydziału Polonistyki UJ. Realizacja bazy danych z nagraniami dźwiękowymi ma nie tylko zostać udostępniona szerszemu gronu odbiorców, ale także ma być podstawą do badań struktury akustycznej głosek występujących w gwarach, do badania zjawiska koartykulacji³ czy cech suprasegmentalnych (Karaś 2012: 181). Potrzeba utworzenia internetowej bazy tekstów gwarowych w wersji dźwiękowej i zapisanej jest spowodowana stworzeniem syntetycznego i systemowego opracowania dorobku dialektologii. Obecnie jedynym opracowaniem internetowym jest strona internetowa *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny* pod red. H. Karaś⁴. Na stronie znajduje się 343 plików audio, które pochodzą z 79 miejscowości z 39 regionów Polski. Są to teksty nagrywane na potrzeby utworzenia *Przewodnika*, nie zaś, jak zakłada projekt krakowski, istniejące nagrania zbierane od połowy XX wieku. Karaś proponuje utworzenie *Nowego Kolberga* - bazy nagrań dialektologicznych z wszystkich dialektów, ale także włączenie polskich gwar spoza granic kraju i włączenie wszystkich zainteresowanych do zbierania nagrań. W projektowanej bazie miałyby znaleźć się takie bloki, jak:

1. Teksty gwarowe uporządkowane terytorialnie i tematycznie, gatunkowo i pokoleniowo, a także przy ewentualnym uwzględnieniu nagrań starszych – chronologicznie. Baza *Dialektologicznej Fonoteki Wydziału Polonistyki UJ* będzie skupiona wokół podziału geograficznego, tematycznego i gatunkowo, jednocześnie rezygnując z podziału pokoleniowego ze względu na opracowywanie nagrań zbieranych kilkadziesiąt lat temu.
2. Zapisane nagrane teksty w sposób uproszczony zgodnie z regułami ortografii ogólnopolskiej, ale z zachowaniem ważniejszych fonetycznych cech gwarowych, uporządkowane tak samo jak pliki dźwiękowej. W tym

3 Tzn. do badań różnic przypadkowych, indywidualnych oraz kontekstowych

4 www.gwarypolskie.uw.edu.pl

przypadku baza krakowska będzie miała identyczny wygląd, ale zakłada również publikację internetową z transkrypcją fonetyczną

3. Pliki zawierające podstawowe dane o wsiach i o informatorach. W *Fonotece* zostaną zamieszone „wizytówki” z rewersem każdego pliku oraz informacją o miejscowości i w miarę możliwości o informatorze.
4. Fakultatywnie – pliki zawierające opis poszczególnych elementów gwarowych: fonetycznych, fleksyjnych, składniowych i leksykalnych.

Ponadto baza przygotowywana w Uniwersytecie Jagiellońskim będzie posiadała łatwy dla użytkownika interfejs wraz z wyszukiwarką, która umożliwi wyszukiwanie konkretnych informacji. Wśród nich, w miarę możliwości, pojawią się takie kategorie, jak:

1. Historia, dzieje i opowieści poszczególnych wsi i informatorów.
2. Kultura materialna: uprawa roli, przyroda, życie na wsi, zwierzęta, narzędzia, stroje ludowe czy wyposażenia domu.
3. Kultura niematerialna (duchowa): wierzenia, obrzędy, święta, religia.
4. Teksty folklorystyczne: przyspiewki, piosenki, bajki.

Jednak w pierwszej kolejności wyszukiwarka będzie opracowana według klasyfikacji geograficznej. Po wybraniu danego regionu wyświetlane będą nagrania otagowane zakresem tematycznym. Z związku z czym jeśli użytkownik wybierze Orawę to wyświetlą mu się powiaty, z których wybierze np. Jabłonkę, gdzie będzie kilkanaście nagrań zarchiwizowanych w całości oznaczonych według tematów, które w nagraniu są. Dla przykładu będzie to: pogrzeb, śmierć, samobójca, praca w polu. Powyższe hasła będą odpowiadać zakresowi tematycznemu, jaki użytkownik znajdzie w danym pliku.

Każdy plik dźwiękowy poza tym, że zostanie opracowany i skatalogowany według wymienionych powyżej kategorii będzie również opisany indywidualnym rewersem, który będzie wyglądał następująco⁵: I/O/J/1990/1 (1), gdzie:

I – dialekt małopolski (kolejne cyfry rzymskie oznaczać będą kolejne dialekty)

O – Orawa (kolejne skróty literowe będą oznaczać następne gwary)

J- Jabłonka (kolejne skróty, zgodnie z rozwinięciem skrótów będą oznaczały kolejne miejscowości, w których był nagrywany materiał).

1990 – rok nagrania

1 – numer nagrania w ramach roku

– numer wprowadzenia do katalogu *Fonoteki*

⁵ Podany rewers jest oznaczeniem przykładowym.

Powyższy opis ma być ułatwieniem dla rozeznania w zebranych materiale. Z jednej strony powyższy opis ma dążyć do uporządkowania zebranych materiałów, zarówno w wersji analogowej (taśmy, kasety, płyty), jak i zarchiwizowanych przechowywanych na dyskach. Z drugiej zaś na stronie zostanie zamieszczony wypis skrótów, co ułatwi użytkownikom poruszanie się po serwisie.

BIBLIOGRAFIA

1. *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia*, red. K. Sikora, M. Rak, Kraków 2014.
2. Dejna K., *Dialekty polskie*, Wrocław 1993.
3. Kaś J., *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Kraków 1994.
4. Kaś J., *Wariantywność fonetyczna w mowie ludności wiejskiej obrzeży Krakowa*, Kraków 1988.
5. Nitsch K., *Świat mowy polskiej*, Warszawa 1994.
6. *Studia dialektologiczne [T.] 1*, red. Bogusław Dunaj i Jerzy Reichan, Kraków 1996.

ATLASY GWAR

7. Bubak J., *Polskie gwary spiskie, Polski Spisz. Jedność kultury ludowej i jej historyczne uwarunkowania. Środowisko naturalne - warunki gospodarowania. Antropologia. Gwary*, red. Zbigniew Biały, *Prace Etnograficzne, ZN UJ*, z. 22, 1987.
8. Bubak J., *Spiskie teksty gwarowe z obszaru Polski*, Kraków, 1972.
9. Bubak J., *Stan badań nad polskimi gwarami na Spiszu*, *Język Polski*, t. LXIII, z. 4-5, 1983, s. 322-334.
10. Doroszewski W., *Studia fonetyczne z kilku wsi mazowieckich*, Wrocław 1955.
11. *Język w środowisku wiejskim. W 110. Rocznicę urodzin Profesora Eugeniusza Pawłowskiego*, red. M. Mączyński, E. Horyń, Kraków 2014.
12. Karaś H., *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego: studium socjolingwistyczne*, Kraków 1995.
13. Karaś M., *Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji*, Kraków 1965.
14. S. Urbańczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1976.
15. Skudrzyk A., Rudnicka-Fira E., *Dialektologia. Materiały pomocnicze*. Katowice 2010.

Praca powstała w wyniku realizacji projektu „Dialektologiczna fonoteka Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego” o nr. 0013/DIA/2014/43 finansowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w programie „Diamentowy grant”.